

EXOLALIYA: SABABLARI, BELGILARI VA NUTQ RIVOJLANISHIDAGI O'RNI

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti

Special pedagogy fakulteti talabasi

Abduxoshimova Zuxra Davronjon qizi

Abdukhoshimovazukhra@gmail.com

Mansurova Muslima Tolibjon qizi

Sadikovamuslima1215@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada exolaliya tushunchasi, uning asosiy ko'rinishlari, bolalar nutqidagi namoyon bo'lish xususiyatlari va muloqot jarayonidagi o'rni yoritiladi. Exolaliya — boshqa shaxs tomonidan aytilgan so'z, ibora yoki gaplarni takrorlash bilan ifodalanadigan nutqiy hodisa bo'lib, uning mazmuni va funksiyasi har bir bolaning rivojlanish xususiyatiga qarab turlicha bo'lishi mumkin.

Maqolada darhol yuz beradigan va kechiktirilgan exolaliya, exolaliyaning kommunikativ funksiyalari, diagnostik kuzatuv tamoyillari, ota-ona va mutaxassislarning yondashuvi hamda nutqni rivojlantirishga qaratilgan amaliy tavsiyalar ko'rib chiqiladi. Exolaliyani faqat salbiy hodisa sifatida baholamaslik, balki bolaning muloqotga bo'lgan ehtiyoji va mavjud nutqiy imkoniyatlari kontekstida tushunish muhimligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: exolaliya, nutq rivojlanishi, muloqot, takroriy nutq, bolalar nutqi, diagnostika, logopediya, kommunikativ funktsiya.

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается понятие эхолалии, ее основные проявления, особенности проявления в детской речи и ее роль в коммуникативном процессе. Эхолалия — это речевой феномен, выражающийся в повторении слова, фразы или предложения, произнесенного

другим человеком, содержание и функция которого могут варьироваться в зависимости от особенностей развития каждого ребенка.

В статье рассматриваются непосредственная и отсроченная эхолалия, коммуникативные функции эхолалии, принципы диагностического наблюдения, подход родителей и специалистов, а также практические рекомендации, направленные на развитие речи. Подчеркивается важность не оценивать эхолалию исключительно как негативный феномен, а понимать ее в контексте потребности ребенка в общении и имеющихся речевых способностей.

Ключевые слова: эхолалия, развитие речи, коммуникация, повторение речи, детская речь, диагностика, логопедия, коммуникативная функция.

ANNOTATION

This article discusses the concept of echolalia, its main manifestations, features of manifestation in children's speech and its role in the communication process. Echolalia is a speech phenomenon expressed by repeating a word, phrase or sentence spoken by another person, the content and function of which may vary depending on the developmental characteristics of each child.

The article considers immediate and delayed echolalia, the communicative functions of echolalia, the principles of diagnostic observation, the approach of parents and specialists, and practical recommendations aimed at developing speech. It is emphasized that it is important not to evaluate echolalia solely as a negative phenomenon, but to understand it in the context of the child's need for communication and existing speech capabilities.

Keywords: echolalia, speech development, communication, repeated speech, children's speech, diagnostics, speech therapy, communicative function.

Nutq bolaning atrofdagilar bilan muloqot qilishi, o'z ehtiyojlarini ifodalashi, bilim va tajribani egallashi uchun muhim vositadir. Bolalik davrida nutqning shakllanishi bosqichma-bosqich kechadi. Bu jarayonda bola kattalarning so'zlarini

tinglaydi, ularni eslab qoladi, takrorlaydi va asta-sekin mustaqil fikrlarini ifodalashga o'tadi. Ayrim bolalarda esa boshqa shaxs aytgan so'z yoki gaplarni tez-tez takrorlash kuzatilishi mumkin. Bunday nutqiy hodisa exolaliya deb ataladi.

Exolaliya haqida fikr yuritganda uni darhol patologik belgi sifatida baholash to'g'ri emas. Ayrim kichik yoshdagi bolalarda takrorlash nutqni o'zlashtirish jarayonining bir qismi bo'lishi mumkin. Boshqa holatlarda esa exolaliya uzoq davom etishi, bolaning mustaqil nutqi cheklanganligi yoki boshqa kommunikativ xususiyatlar bilan birga kuzatilishi mumkin. Shu sababli exolaliyani bolaning yoshi, umumiy rivojlanishi va muloqotdagi faoliyati bilan birgalikda baholash zarur.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, bolaning takroriy nutqiga kattalar qanday munosabat bildirishi uning keyingi kommunikativ rivojlanishiga ta'sir qilishi mumkin. Takrorlangan so'zlarni shunchaki to'xtatishga urinishdan ko'ra, bolaning bu takrorlash orqali nima demoqchi ekanini tushunishga harakat qilish samaraliroq pedagogik yondashuv hisoblanadi.

Maqolaning maqsadi — exolaliya tushunchasini yoritish, uning ko'rinishlari va mumkin bo'lgan funksiyalarini tushuntirish hamda bolani qo'llab-quvvatlash bo'yicha amaliy tavsiyalar berish.

1. EXOLALIYA TUSHUNCHASI

Exolaliya — boshqa shaxs tomonidan aytilgan so'z, ibora yoki gapni takrorlash hodisasidir. Takrorlash darhol, ya'ni eshitilgan nutqdan keyin qisqa vaqt ichida sodir bo'lishi mumkin. Ba'zan esa bola ilgari eshitgan iborani ma'lum vaqt o'tgach qayta aytadi. Shuning uchun exolaliya vaqtiga ko'ra ham kuzatilishi mumkin.

Exolaliya bolaning nutqiy tizimini o'rganishda muhim kuzatuv belgisi bo'lishi mumkin. Biroq faqat exolaliyaning mavjudligi asosida bolaning rivojlanishi haqida yakuniy xulosa chiqarib bo'lmaydi. Mutaxassis bolaning so'z boyligi, gap tuzishi, savollarni tushunishi, ko'rsatmalarga amal qilishi, imo-ishoralardan foydalanishi va muloqotga kirishishini ham baholashi kerak.

Exolaliyada takrorlangan nutq baʼzan bolaning suhbatni davom ettirishga urinishi, javob berish uchun tayyor nutqiy shakldan foydalanishi yoki eshitilgan axborotni qayta ishlashi bilan bogʻliq boʻlishi mumkin. Demak, takrorlashning mazmuni va vaziyatdagi funksiyasi alohida ahamiyatga ega.

2. EXOLALIYANING ASOSIY TURLARI

Exolaliyaning eng koʻp tilga olinadigan ikki koʻrinishi — darhol yuz beradigan va kechiktirilgan exolaliyadir. Darhol yuz beradigan exolaliyada bola suhbatdoshning gapini deyarli darhol takrorlaydi. Masalan, kattalar “Suv ichasanmi?” deb soʻrsa, bola savolni oʻziga javob berish oʻrniga qayta aytishi mumkin.

Kechiktirilgan exolaliyada esa bola ilgari eshitgan soʻz yoki iborani keyinroq, boshqa vaziyatda takrorlaydi. Bunday ibora multfilm, ertak, suhbat yoki kundalik hayotdagi boshqa nutqiy vaziyatdan eslab qolingani boʻlishi mumkin. Takrorlangan iboraning ayni vaziyatdagi maʼnosi har doim ham uning tashqi shaklidan darhol bilinmaydi.

Shu sababli mutaxassis bolaning takrorlagan iboralarini yozib borishi, ular qaysi vaziyatlarda paydo boʻlishini kuzatishi va bolaning oʻsha paytdagi ehtiyojlari bilan bogʻlashga harakat qilishi mumkin.

3. EXOLALIYANING NAMOYON BOʻLISH XUSUSIYATLARI

Exolaliya turli bolalarda turlicha namoyon boʻladi. Baʼzi bolalarda takrorlash faqat ayrim savollarga javob berishda kuzatiladi. Boshqalarida esa kun davomida tez-tez uchrashi mumkin. Takrorlanadigan iboralar uzunligi ham turlicha boʻladi: bir soʻzdan tortib, bir necha soʻzli gap yoki eslab qolingani iboragacha.

Exolaliyani kuzatishda bolaning intonatsiyasi, ovoz balandligi, gapning vaziyatga mosligi va takrorlashdan keyingi harakati ham eʼtiborga olinadi. Masalan, bola kattalarning savolini takrorlab, keyin kerakli predmetni koʻrsatishi mumkin. Bunday holatda takrorlash muloqotga qoʻshilgan kommunikativ signal boʻlishi ehtimoldan xoli emas.

Takroriy nutqning chastotasi ham muhim. Agar bola vaqt o'tishi bilan ko'proq mustaqil so'z va gaplardan foydalana boshlasa, exolaliya kamayishi mumkin. Shuning uchun rivojlanish dinamikasini kuzatish bir martalik baholashdan ko'ra ko'proq ma'lumot beradi.

4. EXOLALIYA VA NUTQ RIVOJLANISHI

Nutqni o'zlashtirish jarayonida bola kattalarning gaplarini takrorlash orqali yangi so'zlar, gap tuzilmalari va intonatsiyalarni mashq qiladi. Shu ma'noda takrorlash til materialini egallashning tabiiy vositalaridan biri bo'lishi mumkin. Muhimi, vaqt o'tishi bilan bolaning takrorlangan nutqdan mustaqil nutqqa o'tishi kuzatiladimi yoki yo'qmi.

Exolaliya ayrim bolalarda nutqni qayta ishlashning o'ziga xos usuli sifatida namoyon bo'lishi mumkin. Bola darhol mustaqil javob tuza olmaganida eshitgan savolini takrorlab, suhbatda qolishga urinishi mumkin. Kattalar bunday vaziyatda savolni qisqa va aniq shaklda berib, javob variantini namuna sifatida ko'rsatishlari mumkin.

Nutq rivojlanishida exolaliyaning o'rni individualdir. Shuning uchun har bir bolaning nutqiy holatini alohida baholash, kerak bo'lsa logoped yoki boshqa rivojlanish mutaxassisiga murojaat qilish maqsadga muvofiq.

5. EXOLALIYANING MUMKIN BO'LGAN SABABLARI

Exolaliyaning sababi har doim bir xil bo'lmaydi. U bolaning nutqni o'zlashtirish jarayonida, kommunikativ vaziyatni qayta ishlashida yoki boshqa rivojlanish xususiyatlari bilan bog'liq holda kuzatilishi mumkin. Ayrim hollarda exolaliya boshqa kommunikativ yoki rivojlanish belgilariga hamroh bo'ladi.

Exolaliya autizm spektridagi ayrim bolalarda uchrashi mumkin, biroq exolaliya mavjudligining o'zi autizm tashxisini anglatmaydi. Xuddi shuningdek, boshqa rivojlanish yoki nutqiy qiyinchiliklar ham turli shakllarda namoyon bo'lishi mumkin. Shuning uchun sababni aniqlash uchun kompleks baholash zarur.

Sabablarni o'rganishda bolaning eshitishi, nutqni tushunishi, mustaqil nutqi, muloqotga kirishishi va umumiy rivojlanish tarixi haqida ma'lumot to'planadi. Zarur bo'lsa, logoped, pediatr, psixolog yoki boshqa tegishli mutaxassislar hamkorligi yo'lga qo'yiladi.

6. EXOLALIYANING KOMMUNIKATIV FUNKSIYALARI

Takrorlangan nutq har doim mazmunsiz bo'lmaydi. Bola exolaliya orqali suhbatni boshlashi, rozilik yoki rad etishni ifodalashi, yordam so'rashi, biror faoliyatga munosabat bildirishga urinishi mumkin. Shu sababli kattalar takrorlangan gapni bolaning vaziyati bilan bog'lab tahlil qilishlari kerak.

Masalan, bola "Bog'ga boramizmi?" savolini qayta aytib, kiyinish tomon yurishi mumkin. Bu vaziyatda takrorlangan savolning o'zi ham bolaning mavzuga qiziqishini ko'rsatishi mumkin. Kattalar javobni sodda shaklda berib, bolaning mustaqil ifodasini qo'llab-quvvatlashlari mumkin.

Kommunikativ funksiyani aniqlash uchun "Bola nimani xohladi?", "Takrorlashdan oldin nima bo'ldi?", "Takrorlashdan keyin qanday harakat qildi?" kabi savollar foydali. Bunday kuzatuv bolaning muloqot ehtiyojlarini yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

7. EXOLALIYANI KUZATISH VA BAHOLASH

Exolaliyani baholashda bolaning tabiiy muhitdagi nutqini kuzatish muhim. Uy, bog'cha yoki ta'lim muhitidagi turli vaziyatlar bolaning nutqidan turlicha foydalanishini ko'rsatishi mumkin. Logoped suhbat, rasm asosida hikoya, savol-javob va erkin o'yin jarayonida kuzatuv olib borishi mumkin.

Baholashda takrorlangan iboraning shakli, uzunligi, qachon paydo bo'lishi va bolaning undan keyingi harakati qayd etiladi. Shuningdek, bolaning mustaqil so'zlari, gaplari va muloqot tashabbuslari ham alohida yozib boriladi.

Diagnostic kuzatuvning maqsadi bolani "to'g'ri" yoki "noto'g'ri" deb baholash emas, balki uning mavjud kommunikativ imkoniyatlarini tushunish va keyingi yordam yo'nalishini belgilashdir.

8. EXOLALIYAGA PEDAGOGIK VA LOGOPEDIK YONDASHUV

Exolaliya bilan ishlashda bolaning takrorlashini keskin to'xtatishdan ko'ra, uni ma'noli muloqotga yo'naltirish maqsadga muvofiq. Logoped bolaning aytgan iborasini qisqartirib, aniqroq va funksionalroq nutq shaklini namuna qilishi mumkin.

Masalan, bola "Suv ichasanmi?" deb takrorlasa, kattalar "Ha, suv ber" yoki "Yo'q, rahmat" kabi qisqa javoblarni namuna sifatida taklif qilishlari mumkin. Keyinchalik bola vaziyatga mos mustaqil javob berishga o'tishi rag'batlantiriladi.

Logopedik ish bolaning individual ehtiyojiga qarab rejalashtiriladi. Nutqni tushunish, so'z boyligi, savollarga javob berish, muloqot tashabbusi va funksional kommunikatsiya birgalikda rivojlantiriladi.

9. OTA-ONALAR UCHUN TAVSIYALAR

Ota-onalar bolaning takroriy nutqiga xotirjam munosabatda bo'lishlari kerak. Bolani masxara qilish, "buni aytma" deb doimiy to'xtatish yoki uning nutqiy xatosini boshqalarga ko'rsatish foydali emas. Aksincha, bolaning aytganini tinglash va uning ehtiyojini tushunishga harakat qilish muhim.

Uyda qisqa va aniq gaplardan foydalanish, tanlov berish, rasmlar orqali nomlash, kundalik faoliyatni so'z bilan izohlash va bolaning javob berishiga vaqt berish mumkin. Savolni ketma-ket ko'p marta takrorlash o'rniga, bitta aniq savol berib, kutish foydali.

Agar exolaliya uzoq davom etsa yoki bola muloqot, nutqni tushunish, ijtimoiy aloqa yoki boshqa rivojlanish sohalarida ham qiyinchiliklarga ega bo'lsa, mutaxassis bilan maslahatlashish tavsiya etiladi.

10. TA'LIM MUHITIDA QO'LLAB-QUVVATLASH

Tarbiyachi va o'qituvchilar exolaliyali bolaga muloqot qilish uchun qo'shimcha vaqt berishlari mumkin. Ko'rsatmalarni qisqa va izchil berish, kerak bo'lsa rasm yoki predmet bilan mustahkamlash bolaning tushunishini yengillashtiradi.

Bolani sinfdoshlar oldida takroriy nutqi uchun tanqid qilishdan saqlanish kerak. Guruhli faoliyatda unga javob berishning turli shakllarini taklif qilish, masalan, tanlash, ko'rsatish, bir so'z bilan javob berish yoki qisqa gap tuzish imkonini yaratish mumkin.

Ta'lim muhitida logoped va pedagog hamkorligi bolaning muloqot imkoniyatlarini mustahkamlashga yordam beradi. Korreksion maqsadlar kundalik faoliyat bilan bog'langanida ko'nikmalarni umumlashtirish osonroq bo'ladi.

11. AMALIY MASHG'ULOTLAR VA METODIK YONDASHUVLAR

Exolaliya bilan ishlashda funksional kommunikatsiyani rivojlantiruvchi mashqlar muhim. Rasm asosida tanlash, "men xohlayman" kabi sodda nutqiy qoliplarni qo'llash, savol-javobni modellashtirish va kundalik vaziyatlarni o'ynash shular jumlasidandir.

Bir mashg'ulotda bolaning qiziqishidan foydalanish, qisqa va takrorlanuvchi nutqiy namunalar berish, keyinchalik namunani asta-sekin kamaytirish mumkin. Maqsad bolaning shunchaki takrorlashini emas, vaziyatga mos mustaqil kommunikativ ifodasini qo'llab-quvvatlashdir.

Natijani baholashda mustaqil so'z va gaplarning ko'payishi, savollarga mos javob berish, ehtiyojni ifodalash va muloqotni davom ettirish kabi ko'rsatkichlar kuzatiladi.

12. EXOLALIYA HAQIDA NOTO'G'RI QARASHLAR

Exolaliya haqida keng tarqalgan noto'g'ri qarashlardan biri — barcha takroriy nutq "ma'nosiz" degan fikrdir. Aslida takrorlangan ibora vaziyatga qarab turli kommunikativ ma'noga ega bo'lishi mumkin. Shuning uchun uning mazmunini vaziyat va bolaning boshqa harakatlari bilan birgalikda ko'rish kerak.

Yana bir noto'g'ri qarash — exolaliya mavjud bo'lsa, albatta ma'lum bir tashxis mavjud degan xulosadir. Bunday xulosa faqat bitta belgiga asoslanib chiqarilmaydi. Rivojlanishning barcha sohalari kompleks baholanadi.

Exolaliyani butunlay yo‘qotishdan ko‘ra, bolaning takroriy nutqidan funksional va mustaqil muloqotga o‘tishini qo‘llab-quvvatlash ko‘proq pedagogik ahamiyatga ega.

XULOSA

Exolaliya — boshqa shaxs nutqini takrorlash bilan ifodalanadigan nutqiy hodisa bo‘lib, u bolalarda turli shakl va funksiyalarda namoyon bo‘lishi mumkin. Ayrim holatlarda takrorlash nutqni o‘zlashtirishning bir qismi bo‘lsa, boshqa vaziyatlarda u bolaning kommunikativ yoki rivojlanish xususiyatlari bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.

Exolaliyani baholashda bolaning yoshi, umumiy nutqiy rivojlanishi, nutqni tushunishi, mustaqil gaplari, muloqot tashabbusi va boshqa rivojlanish ko‘rsatkichlari hisobga olinishi kerak. Zarur hollarda logoped va boshqa mutaxassislar bilan maslahatlashish maqsadga muvofiq.

Eng muhim yondashuv — bolaning takroriy nutqini shunchaki to‘xtatish emas, balki uning ortidagi kommunikativ ehtiyojni tushunish va mustaqil, funksional muloqotni rivojlantirishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1.Stiegler, L. N. (2015). Examining the Echolalia Literature: Where Do Speech-Language Pathologists Stand? American Journal of Speech-Language Pathology, 24(4), 750–762. DOI: 10.1044/2015_AJSLP-14-0166.

2.PubMed

Blackburn, C., Tueres, M., Sandanayake, N., Roberts, J., & Sutherland, R. (2023). A systematic review of interventions for echolalia in autistic children. International Journal of Language & Communication Disorders, 58(6), 1977–1993. DOI: 10.1111/1460-6984.12931.

3.PubMed

Cohn, E. G., McVilly, K. R., Harrison, M. J., & Stiegler, L. N. (2022). Repeating

purposefully: Empowering educators with functional communication models of echolalia in Autism. Autism & Developmental Language Impairments, 7. DOI: 10.1177/23969415221091928.

ILOVA 1. EXOLALIYANI KUZATISH UCHUN NAMUNAVIY KARTA

Bolaning yoshi: _____ Sana: _____ Kuzatuvchi: _____

Vaziyat:

Takrorlangan

ibora:

Takrorlash turi: darhol / kechiktirilgan / aralash

Takrorlashdan oldingi vaziyat: _____

Bolaning keyingi harakati yoki javobi: _____

Mustaqil

nutq

namunasi:

Kuzatuvchi

izohi:

ILOVA 2. EXOLALIYANI KUZATISH UCHUN NAMUNAVIY KARTA

Bolaning yoshi: _____ Sana: _____ Kuzatuvchi: _____

Vaziyat:

Takrorlangan

ibora:

Takrorlash turi: darhol / kechiktirilgan / aralash

Takrorlashdan oldingi vaziyat: _____

Bolaning keyingi harakati yoki javobi: _____

Mustaqil

nutq

namunasi:

Kuzatuvchi

izohi:

ILOVA 3. EXOLALIYANI KUZATISH UCHUN NAMUNAVIY KARTA

Bolaning yoshi: _____ Sana: _____ Kuzatuvchi: _____

Vaziyat:

Takrorlangan

ibora:

Takrorlash turi: darhol / kechiktirilgan / aralash

Takrorlashdan oldingi vaziyat: _____

Bolaning keyingi harakati yoki javobi: _____

Mustaqil

nutq

namunasi:

Kuzatuvchi

izohi: